

УДК 811.161.2 373.46

М. Ю. Колесник

РОЛЬ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СИСТЕМІ МОВИ-РЕЦЕПТОРА

Колесник М. Ю. Роль німецькомовних лексичних запозичень у системі мови-рецептора.

Проаналізовано проблему адаптації німецькомовних лексичних запозичень у системі мови-рецептора, а також простежено шляхи проникнення іншомовних слів в українську мову та подальше їх освоєння.

Ключові слова: іншомовна лексика, запозичення, метафора.

Колесник М. Ю. Роль немецкоязычных лексических заимствований в системе языка-рецептора.

Проанализирована проблема адаптации немецких лексических заимствований в систему языка-рецептора, а также прослежены пути проникновения иноязычных слов в украинский язык и дальнейшее их освоение.

Ключевые слова: иноязычная лексика, заимствования, метафора.

Kolesnik M. Y. The Problem of German Lexical Borrowings Adaptation in the System of Language-Recipient.

The article deals with the problem of German lexical borrowings adaptation in the system of language-recipient, the ways of foreign words penetration into the Ukrainian language as well as their assimilation.

Keywords: foreign-language vocabulary, borrowings, metaphor.

Лексичні запозичення, як відомо, є одним з способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її існування. Загальновідомим є те, що запозичена лексика у складі сучасної української мови посідає значне місце й сягає своїм корінням у далеке минуле. Німецькі лексичні запозичення не є винятком.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства принципового значення набуває питання про вироблення й удосконалення принципів та засад мовної політики, зокрема тих положень, що стосуються іншомовних запозичень. Усебічний аналіз іншомовного слова, з'ясування доцільності та перспективності чи взагалі недоцільності його функціонування в мові й мовленні неможливі без звернення до мовленнєвої компетенції носіїв мови. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є важливим і актуальним.

У мовознавстві проблема збагачення мови іншомовними словами розглядається в багатьох дослідженнях. Серед них слід виокремити роботи Ю. Жлуктенка, О. Муромцевої, Л. Крисіна. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної, Д. Мазурик; О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачування лексичного складу мови.

Основна мета статті – розглянути та дослідити способи перекладу німецькомовних лексичних запозичень українською мовою.

Одне з найважливіших місць у роботах лінгвістів посідає проблема адаптації запозичень у системі мови-рецептора. Л. Чурсіна у праці «Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові» підкреслює, що освоєння лексики іншомовного походження відбувається на різних рівнях – графічному, фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та словотвірному. Вона зазначає, що центром словотвірного аналізу є не похідне слово і не словотвірна

модель, а твірна основа та її іманентна властивість сполучуватися з певним набором афіксів, інших дериваційних компонентів.

О. Муромцева в роботі «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст.» пояснює це тим, що пристосування граматичної форми відбувається швидшими темпами, воно тісніше пов'язано з відношеннями в межах національної морфологічної і словотвірної системи [6]. До того ж саме для української мови надзвичайно важливою була роль російської мови як мови посередника: з огляду на матеріальну спільність морфологічних засобів обох мов засвоєння запозичень українською мовою відбувалося значно швидше і з меншою кількістю варіантів, ніж це спостерігалось при їх звуковому засвоєнні. Варіанти, що йшли із Західної України, були локальними, ненормативними, чужими для граматичної системи української мови [6].

У статті В. Скачкової «Деякі наслідки семантичного освоєння німецькомовних лексичних запозичень», зазначено: якщо розподілити німецькомовний лексичний матеріал, який входить до складу сучасної української літературної мови, на групи з позиції семантичних змін, то чітко вимальовуються дві значні групи слів. До першої з них увійдуть ті лексичні запозичення, які в мові-рецепторі функціонують у тому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. Причому йдеться як про однозначні, так і багатозначні лексеми. До другої групи увійдуть слова, які в українській мові набули семантичних зрушень, а саме: а) запозичення, що зменшили кількість значень порівняно з кількістю значень у німецькій мові; б) лексеми, які збільшили кількість значень щодо кількості значень етимону [9].

Автор розглядає кожну з груп окремо на предмет визначення наслідків семантичних процесів, які відбуваються з німецькомовною лексикою під час освоєння українською мовою.

Першу групу німецькомовних лексичних запозичень становлять лексеми, які, як було зазначено, в українській мові існують у тому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. Щодо моносемічної лексики, то це найчастіше лексика термінологічна – як вузькоспеціального (наукового), так і ширшого (побутового) характеру. Здебільшого, це назви реалій, що належать до військової, технічної, промислової, наукової і побутової сфер: *колонтитул, станіоль, смальта, вашигерд, дюкер, вісмут, шніцель, страус, пудель, інцухт та ін.* Наявна також абстрактна лексика: *ерзац, зумер, цугцванг.* Найчастіше запозичена лексика не є однозначною. Отже, другу групу слів, запозичених українською мовою в семантичному обсязі, який вони мали в німецькій мові, становлять багатозначні слова. Вони належать до військової, технічної, промислової, будівельної, медичної, спортивної галузей: *флянець, кронциркуль, візир, шліц, квартирмейстер, капсула, матриця, ордер, бункер, штатив, корнцанг, трензель, шприц, шротт, шнур та інші* [8].

Слід відзначити, що не завжди німецькомовне багатозначне слово приходило в українську мову з усією сукупністю значень. Деякі слова запозичені в одному з значень, пізніше до цього значення приєднувалися інші, притаманні етимону. Так, слово *шнур* на першому етапі запозичування з'явилося у значенні «тонка мотузка». Пізніше воно запозичує з німецької мови значення «міра довжини, що відповідає приблизно 45 м», яке на сьогодні застаріло. На наступних етапах функціонування в мові лексема *шнур* паралельно набуває, як у мові-джерелі, так і в мові, що запозичує, переносного значення «низка чого-небудь», наприклад, коралів, перлів. З розвитком електротехніки названа лексема знову-таки розширює семантичний обсяг паралельно в обох мовах, набуває змісту «електричний дріт із кількох ізольованих проводів».

До другої групи належать ті запозичення, які змінили свій семантичний обсяг у новому мовному оточенні. Серед них виокремлюємо значну кількість слів, що звузили в мові-рецепторі свій семантичний обсяг. Причому більшість запозичень, які існують в українській мові зі скороченим семантичним обсягом, проникла до нас в одному з вузьких обмежених значень, що в мові-джерелі розвинулося внаслідок відмежування від ширшого, загального значення.

Таким є вживання слова *штиб* у значення «кам'яновугільне пилоподібне паливо», що в німецькій мові виступає як вторинне, більш вузьке, порівняно з його основним значенням «пил» і «прах» / нім. Staub. Подібних прикладів можна навести безліч. Це лексеми *юнга*, *абишит*, *плац*, *дека*, *цуг*, *флінт*, *штрих*, *глет*, *люфт*, *блінт* та ін.

В. Скачкова зафіксувала також ряд німецькомовних лексем, які розширили свій семантичний обсяг в українській мові. Аналізуючи їх, ми дійшли висновку, що розширення семантичного обсягу відбувалося різними шляхами. Найтиповіші з них це: а) перенесення за функціями, наслідком чого часто є перехід з однієї термінологічної сфери в іншу, з вузькоспеціальної до загальновживаної лексики і навпаки; б) метафоризація; в) метонімічне перенесення; г) поширення власних назв на назви реалій [9].

Прикладом запозичення, що розширило свій семантичний обсяг шляхом перенесення за функціями, можуть служити лексеми *командир*, *штаб*, які функціонують в німецькій мові у сфері військової справи. Проникнувши в українську мову з цими значеннями, вони значно розширили свій семантичний обсяг, стали фактично загальновживаними (порівняємо: командир будівельного загону, або «вона в нашій сім'ї за командира»; штаб трудових справ, штаб будівельного загону тощо).

Спостерігається також зворотнє явище, а саме: термінологізація загальновживаної запозиченої лексики. Так, унаслідок перенесення за функціями запозичення *кабінет*, *фартух*, *фуляр* перейшли з побутової у спеціальні сфери, набувши значення термінів у різних галузях життя.

Лексема *кабінет* прийшла свого часу в українську мову у значенні «робоча кімната». У сучасній німецькій мові це слово зазнало метонімічного перенесення, і його вживають у значенні «кабінет міністрів», а для поняття «робоча кімната» існує німецьке *Arbeitszimmer*. Значення ж «кабінет міністрів» розвивалося й у мові-рецепторі. Але, крім цих значень, лексема *кабінет* набула подальшого семантичного розвитку. Просторове її значення було перенесено і в інші сфери: *кабінет лікаря / Sprechzimmer /*, *кабінет для занять / нім. Fachzimmer /*, *кабінет начальника / нім. Chefzimmer*. Отже, з побутової сфери, у яку лексему *кабінет* було запозичено спочатку, вона перейшла шляхом перенесення за функціями у сфери медицини, освіти, у виробничу галузь.

Як приклад розширення семантичного обсягу шляхом метафоризації автор подає лексеми *флокени*, *калібр*, *зигзаг*, *шлейф*, *фраєр* та ін. Так, запозичення *фраєр* / нім. *Freier* – «жених» / існувало у значенні етимона в XIX – на початку XX століття на території Західної України. Проте з часом воно було переосмислене й функціонує в сучасній українській мові зі зневажливо-насмішкуватим відтінком як метафора зі значенням «пустий, нікчемний чоловік». Менш поширене, ніж метафора (проте трапляється серед німецькомовних запозичень), метонімічне перенесення. Як приклад автор наводить лексему *верстат*, що означає в мові-джерелі / нім. – *Werstatt* / «майстерня, цех», а в сучасній українській мові переосмислена зі значенням «верстат» [9].

Існують німецькі лексичні запозичення в сучасній українській мові у сфері рослинного і тваринного світу. Ця лексика становить понад сорок одиниць і передбачає назви квітів, дерев, кущів, культурних рослин, різновидів грибів тощо: *айстра*, *бавовна*, *барвінок*, *букс*, *вайда*, *гіацинт*, *едельвейс*, *імбир*, *квасоля*, *кольрабі*, *померанець*, *рапс*, *спаржа* (*шпараги*, *шпаргаль*), *тмин* (*кмин*), *трюфель*, *цибуля*, *шпинат*; назви птахів та інших представників тваринного світу: *вальдиш*, *гаршнеп*, *доберман*, *какаду*, *каплун*, *крониш*, *мопс*, *пудель*, *страус*, *такса* [10].

Більшість запозичень належить до активного складу сучасної української мови (70%). Словами обмеженого вживання є 30% запозичень, як-от: *лакриця*, *люфа*, *фінвал*, *мангольд*, *тамаринд*, які характерні для мови фахівців. Трапляються й діалектні варіанти, як, наприклад, *карп*, *дупель*, *гайстер*, *каплун*, що наявні у вжитку населення окремих областей України [10].

Отже, розглянувши літературу з цієї теми, можна зробити висновок, що німецькі запозичення мали великий вплив на розвиток української літературної мови. Науковці зазначають, що лексичні запозичення є одним з способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її існування. Безпосередні контакти із закордоном, вивчення західноєвропейських мов, безумовно, сприяли проникненню іншомовних слів в українську мову й подальшому їх освоєнню. На XIX – початок

XX століття припадає найбільш інтенсивне збагачення словникового складу української літературної мови запозиченою лексикою: за відносно короткий історичний період в українську літературну мову ввійшли і утвердилися в ній найважливіші слова міжнародного характеру на позначення основних понять політики, науки, літератури, мистецтва.

Література

1. Биржакова Е. Е. История лексикологии русского языка XVIII ст. Языковые контакты и заимствования / Е. Е. Биржакова, Л. Л. Войнова, Л. Л. Кутина. – Л. : Наука, 1972. – 430 с.
2. Височина В. А. Німецькі слова в українській мові / В. А. Височина, Н. А. Семенова // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1986. – С. 79 – 85.
3. Гринев С. В. Терминологические заимствования / С. В. Гринев // Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М., 1982. – С. 108–135.
4. Зиндер Л. Р. Современный немецкий язык / Л. Р. Зиндер. – Л., 1941. – 319 с.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М., 1968. – 207 с.
6. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст. / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища школа, 1985. – С. 66–103.
7. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 287.
8. Скачкова В. В. Лексика німецького походження в українській художній літературі на воєнну тематику / В. В. Скачкова // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 55–57.
9. Скачкова В. В. Деякі наслідки семантичного засвоєння німецьких лексичних запозичень / В. В. Скачкова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць лінгвістичних кафедр ХДПУ імені Г. С. Сковороди. – Х. : Слово, 1992. – С. 86–89.